

УДК 159.96

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2025.25.5>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦЯ СЛУЖБИ ПОРЯТUNKУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Наталія Жигайло

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000
e-mail: nataliya.zhyhaylo@lnu.edu.ua*

Михайло Цимбалюк

*Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів
вул. Михайла Грушевського, 5, м. Київ, Україна, 01008
e-mail: tsmmwww@gmail.com*

Стаття присвячена психологічному аналізу підготовки фахівця служби порятунку в умовах війни, дослідженню психологічних умов формування професійної Я-концепції рятівників. Для досягнення поставленої мети розглянуто питання психологічного розвитку особистості та соціальної взаємодії, що сприяють формуванню Я-концепції рятівників.

У статті представлено теоретичну модель структурно-змістових компонентів професійної Я-концепції, яка включає когнітивний, емоційно-оцінний, мотиваційний, поведінковий та духовно-ціннісний компоненти. Аналіз показав, що у фахівців служби порятунку недостатньо сформована когнітивна складова, адекватна мотивація присутня, але переважає завищена самооцінка. У поведінковому компоненті виявлено середній рівень готовності до ризику та просоціальні стратегії подолання стресових ситуацій.

Духовно-ціннісний компонент виявився недостатньо розвинутим, оскільки фахівців служби порятунку не надають пріоритету духовним цінностям. Для формування професійної Я-концепції розроблено авторську програму, що включає соціально-психологічний тренінг. Результати порівняльного психодіагностування виявили позитивні зміни в структурно-змістових компонентах Я-концепції, зокрема, в переоцінці уявлень про професію

Результатом дослідження стало створення авторської програми, яка включає соціально-психологічний тренінг для розвитку професійної Я-концепції рятівників. Порівняльний аналіз результатів психодіагностування засвідчив позитивні зміни в уявленнях рятівників про професію, професійній мотивації та самооцінці.

Ключові слова: Я-концепція, рятівник, фахівець служби порятунку, соціальна взаємодія, професійна мотивація, самооцінка, психічний розвиток, структурні компоненти, соціально-психологічний тренінг, професійний розвиток.

Актуальність дослідження визначається тим, що психологічний аналіз підготовки фахівця служби порятунку в умовах війни є важливою проблемою сучасності і у ній Я-концепція є основою досягнення високого рівня професіоналізму та важливим особистісним ресурсом у професійному становленні фахівців, зокрема, й у представників тих професій, які пов'язані з особливими умовами та характеризуються впливом значної кількості стресогенних чинників. Професійна діяльність рятівника – одна з найскладніших, адже не тільки протікає в умовах постійного ризику, але й водночас належить до типу «людина–людина», тобто включена до складної взаємодії з іншими людьми. На основі теоретичного аналізу та емпіричного вивчення особливостей професійної Я-концепції рятівників

виявити психологічні умови та запропонувати засоби її цілеспрямованого формування під час навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Від початку виникнення Я-концепція є активізуючим началом, що проявляється в трьох рольових функціях: 1. Я-концепція як засіб гарантування внутрішньої злагоженості. Низка психологічних досліджень опирається на принципи, згідно з якими особистість постійно прагне досягнення максимальної внутрішньої гармонії. Відчуваючи потребу у її досягненні, людина намагається вчиняти різні дії, які сприятимуть відновленню втраченої рівноваги. Істотним чинником відновлення внутрішньої рівноваги є думка індивіда про самого себе. 2. Я-концепція як трактування досвіду. Цей аспект Я-концепції засвідчує, що Я-концепція визначає характер індивідуального трактування досвіду, адже особистість здатна, на основі своїх уявлень про себе, не лише формувати свою поведінку, й трактувати власний досвід. 3. Я-концепція як сукупність очікувань. Я-концепція встановлює також очікування особистості, тобто її уявлення про те, що повинно відбутися. Люди, впевнені у власній значимості, очікують, що й інші ставитимуться до них у такий самий спосіб; вважаючи, що нікому не потрібні, нікому не подобаються, вони поведуться, виходячи з цієї ж передумови, або інтерпретують певним чином реакції навколишніх. Багато вчених вважає цей аспект базовим, розглядаючи Я-концепцію як сукупність очікувань.

Проблема Я-концепції поширена у психологічних дослідженнях, оскільки є взаємопов'язаною із вивченням професійного становлення особистості фахівця. Розвиток особистості залежить і від професійного розвитку, основою якого вважають вміння приймати адекватні рішення стосовно себе, використовуючи власне пізнання. Самопізнання власного «Я» – процес творчий, наслідком якого є соціально-психологічна зрілість, уміння ефективно вирішувати важливі питання, долати життєві кризи.

У процесі дослідження ми опиралися на наукові праці низки вітчизняних та зарубіжних психологів та психотерапевтів (К. Роджерса, С. Максименка, М. Савчина, Н. Жигайло, Р. Каламаж, О. Стельмах) [1–10], тощо.

Традиційно структуру Я-концепції розглядають у сукупності таких компонентів (рис. 1):

Рис. 1. Теоретична модель структурно-змістових компонентів професійної Я-концепції рятувника

– *когнітивний* – уявлення про себе, свої навички, здібності, соціальну приналежність;
 – *емоційно-оцінний* – основою є самооцінка як афективна оцінка уявлень людини про власну особистість; самооцінка передбачає такі підструктурні компоненти: позитивне чи негативне самоставлення людини; самоповага чи самозневага, почуття власної цінності або комплекс неповноцінності тощо;
 – *поведінковий* – характерні поведінкові дії, тобто певна реакція, яка виникає через Я-образ та самооцінку.

Предметом нашого дослідження є психологічні умови формування професійної Я-концепції фахівця служби порятунку, отож проаналізуємо підходи до її вивчення (табл. 1). Професійна Я-концепція є частиною загальної Я-концепції особистості отож, виникає питання щодо їхнього співвідношення.

Виходячи з проаналізованих особливостей професійної діяльності рятувника, її вимог до особистості професіонала та структури його професійної придатності, у теоретичній моделі Я-концепції фахівця служби порятунку нами виокремлено такі структурно-змістові компоненти: *когнітивний* (уявлення про себе як професіонала, про свою професію, професійну спільноту, ідеального професіонала-рятувника, свої професійно важливі якості, власні пізнавальні психічні процеси, психічні властивості, фізичні якості); *емоційно-оцінний* (самооцінка, самоставлення), *поведінковий* (стратегії подолання стресових ситуацій, почуття обов'язку, готовність до ризику, нервово-психічна стійкість), *мотиваційний* (мотивація вибору професії, професійна мотивація на службу) та *духовно-ціннісний* (моральність, духовні цінності, емпатійність, альтруїзм, віра в Бога).

Під час визначення змістових аспектів цього компонента звернемося до досліджень Н. І. Жигайло, які стосуються психологічних закономірностей і механізмів духовного становлення особистості студента.

Науковець створила також і авторську модель духовного становлення особистості в юнацькому віці, показаній на рис. 2.

У запропонованій авторській моделі виокремлено інструментальну, потребово-мотиваційну та інтеграційну складові. Показники до кожного з компонентів обрано такі, що мають загальний характер: їх можна зачислити як до кожної конкретної особистості студентської молоді в контексті її духовного становлення, так і до будь-якої особистості [3].

Духовне становлення особистості фахівця служби порятунку – це надбання духовних цінностей, релігійної свідомості та самосвідомості особистості; розвиток провідних характеристик людини, її духовних пріоритетів; обґрунтування системи цінностей, що мають лягти в основу її життя, виступати на передній план усього процесу її соціалізації. Акумулятором духовності слугують релігія, наука, мораль, мистецтво, педагогіка. Суспільство покликане забезпечити широкий спектр вибору свободи волі людини через культурно-освітні, наукові та інші заклади.

Таблиця 1

Дослідницькі аспекти вивчення професійної Я-концепції

Професійна Я-концепція	Дослідницькі аспекти	Вчені-дослідники
	Професіоналізм	В. В. Буткевич, С. О. Климов, А. К. Маркова, Н. І. Жигайло
	Професійна компетентність	М. Н. Карпетова, Н. Є. Костишева, І. Ф. Кривчанський
	Професійна майстерність	Н. Г. Бакланова, О. О. Деркач
	Професійне становлення	А. Р. Фонарьов, Р. В. Каламаж, Е. Ф. Зеєр
	Професійне самовизначення	Л. Є. Галаганов, Т. В. Кудрявцев
	Професійні здібності	В. Г. Кузнєцов, М. О. Паламарчук, С. Ф. Ступніцька
	Професійне мислення	М. М. Кашапов, І. Д. Пасічник
	Професійна придатність	М. О. Калашников

Рис. 2. Модель духовного становлення особистості в юнацькому віці, за Н. І. Жигайло

Проводячи теоретично обґрунтований аналіз формування професійної Я-концепції, ми розробили теоретичну модель структурно-змстових компонентів професійної Я-концепції фахівця служби порятунку в час війни, на основі якої емпірично дослідили та описали психологічні особливості її формування.

Результати теоретичного аналізу наукових досліджень дали змогу визначити провідні компоненти структури професійної Я-концепції фахівця служби порятунку та відповідні діагностичні критерії, згідно з якими розгортається загальна стратегія та конкретні шляхи емпіричного вивчення досліджуваної проблеми (табл. 2).

Таблиця 2

Методичний комплекс емпіричного дослідження професійної Я-концепціїфахівця служби порятунку

Компоненти формування професійної Я-концепції	Методики та методи дослідження
Когнітивний компонент	Авторська анкета; Особистісний опитувальник Г. Ю. Айзенка
Емоційно-оцінний компонент	Методика «Визначення самооцінки та рівня домагань» (А. М. Прихожан); Опитувальник «Самооцінка психічних станів» (Г. Ю. Айзенка)
Мотиваційний компонент	Методика «Професійна мотивація на службу»; Авторська анкета
Поведінковий компонент	Методика «Діагностика рівня готовності до ризику» (А. М. Шуберта); Методика “SACS” (стратегії і моделі поведінки подолання стресових ситуацій С. Хоббфола); Методика «Прогноз» (оцінка нервово-психічної нестійкості)
Духовно-ціннісний компонент	Методика М. Рокіча «Ціннісні орієнтації»; Методика діагностика рівня емпатійності В. В. Бойка; Бесіда

У професійній діяльності фахівця служби порятунку велике значення має здатність до збереження рівня усвідомленої саморегуляції досягнення цілей у різних за напругою ситуаціях. Екстремальні ситуації можуть провокувати прояв темпераментних якостей фахівців більшою мірою, ніж у ситуаціях з нижчою напругою, що може призводити до зниження успішності дій рятувальників.

Отримані результати констатувального етапу дослідження дали можливість помітити необхідність застосування формувального впливу з метою формування структурно-змістових компонентів професійної Я-концепції фахівця служби порятунку. А саме: когнітивного, емоційно-оцінного, мотиваційного, поведінкового, духовно-ціннісного. Відтак постає необхідність виокремити доцільні методи формування відповідних компонентів професійної Я-концепції; розглянути форми їх застосування та способи організації курсантів для зазначеної психологічної роботи.

Загалом кожне заняття було спрямоване на формування конктеного компонента структури Я-концепції (когнітивного, мотиваційного, емоційно-оцінного, поведінкового та духовно-ціннісного) рятувальників. Так, для розширення розуміння фахівця служби порятунку професійної Я-концепції використовували інформаційно-теоретичні повідомлення та різні психотерапевтичні вправи, груповими дискусіями та обговоренні актуальних питань у «Інформаційному блоці».

Також нами проведено тренінг розвитку духовних цінностей рятувальників, який вміщав у себе низку психолого-педагогічних та тренінгових засобів (табл. 3).

Таблиця 3

Тренінг розвитку духовних цінностей курсантів

№ блоку	Назва тренінгового блоку	Основні психолого-педагогічні та тренінгові засоби
1	2	3
1	Вступ до роботи	1. Формування атмосфери психологічної безпеки. 2. Психогімнастика.
2	Ціннісні орієнтації молоді	1. Проективний малюнок «Я і моє місто в світі людей». 2. Рольова гра «Погані люди – добрі люди. В чому різниця?». 3. Ділова гра «Готуємо кодекс поведінки 21-го сторіччя». 4. Вправи на зняття «затисків» у м'язах та підвищення рівня атмосфери безпеки у Т-групі.
3	Духовне становлення особистості студента	1. Рольова гра «Я – минулий, нинішній, майбутній. В чому різниця?». 2. Психологічний практикум «Чим я найбільше пишаюся в своєму минулому? Що було таке, що варто було б прожити інакше?». 3. Вправа «Порожній стілець – мої друзі та вороги у минулому». 4. Брейн-сторлінг «Визначення напрямків соціальної підтримки державою сучасної молоді як її майбутніх творців». 5. Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.
4	Релігійні цінності студентської молоді	1. Соціально-перцептивно орієнтований тренінг особистісного зростання «Я – очима інших. Чи можна мені довіряти?». 2. Групове обговорення «Людина, яка активно вірить в Бога – хто вона? Минуле, сучасне, майбутнє?». 3. Ділова гра «Якби Священну книгу написав Я?». 4. Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.
5	Релігійна свідомість молоді	1. Дискусія «Релігійно свідомою людиною – «за» та «проти». 2. Брейн-сторлінг «Хто я – піщинка, крапля води, духовиння вітерця – чи я відповідаю за майбутнє?». 3. Ділова гра «Совість. Чи потрібна вона у 21-му сторіччі?». 4. Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.

Продовження таблиці 3

1	2	3
6	Обговорення підсумків тренінгу	1. Дискусія «Я – до початку роботи в Т-групі. Я – після закінчення роботи в Т-групі. Що в мені змінилось?». 2. Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.
7	Кінцеве заняття «Моє майбутнє»	1. Розстановка почуття «Ми» через учасників тренінгу. 2. Формування екзистенційного «Я». 3. Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.

У завершальному блоці відбулась побудова стратегій власного життя та професійної діяльності, усвідомлення себе у ролі рятівника, практичне закріплення відповідних навиків тощо.

Висновки. З'ясовано, що психологічними умовами формування професійної.

Я-концепції фахівця служби порятунку є: актуалізація механізмів становлення самосвідомості; забезпечення розвитку усіх складових професійної Я-концепції; врахування індивідуальних особливостей курсантів; сприяння формуванню у свідомості курсантів позитивного образу професіонала; врахування вікових особливостей курсантів та соціальної ситуації під час навчання у військовому закладі.

Перспективи дослідження. Процес формування професійної Я-концепції фахівця служби порятунку не завершується в юності, а продовжується протягом усього життя, що потребує розробки проекту сприяння професійному розвитку рятівника упродовж різних вікових періодів. У перспективі подальші дослідження з психології професійної Я-концепції передбачають: зосередження на врахуванні суперечливих аспектів взаємодії особистості, яка розвивається, і соціального середовища; розробку та теоретичне обґрунтування програм розвитку професійної Я-концепції рятівників із різним досвідом роботи та їхньої апробації в експерименті.

Список використаної літератури

1. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 3. С. 26–33.
2. Васнянович Г. П. Морально-правова відповідальність (теоретико-методологічний аспект) : монографія. 2-ге вид. Львів : ЛДФЕІ. 2002. 232 с.
3. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2008. 336 с.
4. Каламаж Р. В. Я-концепція як складова професійної самосвідомості юристів. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог, 2006. Вип. 7. С. 156–164.
5. Каламаж Р. В. Психологія формування професійної Я-концепції майбутніх юристів / Р. В. Каламаж : дис. ... доктора. псих. наук : 19.00.07 / Р. В. Каламаж. К., 2010. 440 с.
6. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник / за заг. ред. Максименко С. Д. / Вінниця : Нова книга. 2004. 704 с.
7. Савчин М. В. Духовна парадигма психології : монографія. Київ : Академвидав. 2013. 252 с. (Монограф) ISBN 978-617-572-075-2
8. Савчин М. В. Духовний потенціал людини : монографія. Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2001. 203 с.
9. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ. 2008. 280 с.
10. Стельмах О. В. Тренінгова програма як ефективний засіб формування професійної Я-концепції майбутніх рятівників. *Наукові записки. Серія «Психологія»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 1. 280 с. С. 264–272.

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF TRAINING OF RESCUE SERVICE SPECIALISTS IN WAR CONDITIONS

Nataliya Zhyhaylo

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska str., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: nataliya.zhyhaylo@lnu.edu.ua*

Mykhailo Tsymbaliuk

*Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Social Policy and Protection of Veterans' Rights
5, Mykhaila Hrushevskoho str., Kyiv, Ukraine, 01008
e-mail: tsmmwww@gmail.com*

The article is devoted to the psychological analysis of the training of a rescue service specialist in war conditions, the study of the psychological conditions for the formation of the professional self-concept of rescuers. To achieve the set goal, the issues of psychological development of the individual and social interaction that contribute to the formation of the self-concept of rescuers are considered.

The article presents a theoretical model of the structural and content components of the professional self-concept, which includes cognitive, emotional-evaluative, motivational, behavioral and spiritual-value components. The analysis showed that the cognitive component of rescue service specialists is not sufficiently formed, adequate motivation is present, but inflated self-esteem prevails. The behavioral component revealed an average level of risk readiness and prosocial strategies for overcoming stressful situations.

The spiritual-value component was insufficiently developed, since rescue service specialists do not give priority to spiritual values. To form a professional self-concept, an author's program was developed, which includes socio-psychological training. The results of comparative psychodiagnostics revealed positive changes in the structural and content components of the self-concept, in particular, in the reassessment of ideas about the profession

The result of the study was the creation of an author's program, which includes socio-psychological training for the development of the professional self-concept of rescuers. A comparative analysis of the results of psychodiagnostics showed positive changes in the rescuers' ideas about the profession, professional motivation and self-esteem.

Key words: self-concept, rescuer, rescue service specialist, social interaction, professional motivation, self-esteem, mental development, structural components, socio-psychological training, professional development.